

Словник російського світу

Остап Українець, письменник, перекладач і видавець

Мова — основний спосіб передавати інформацію від людини до людини. Настільки природний і універсальний, що без самої мови ми не можемо навіть описати, чим вона є. Але універсальність мови і наша схильність безумовно на неї покладатися означає також, що мовою можна маніпулювати. За допомогою самих лише мовних засобів можливо створити хибне уявлення про реальність, особливо в людей, котрі не мають особистого досвіду про події та покладаються лише на чужі слова.

Росія свідомо та вправно інструменталізувала мову у війні проти України.

Кров слів

Мова — річ соціальна. Вона потрібна передовсім для обміну досвідом і думками з іншими людьми, а порозуміння — прихована й непроговорена мета кожного спілкування. Відповідно, стикаючись із новими словами чи поняттями, ми будемо схильні уявляти, що вони стосуються чогось справжнього. Коли ми чуємо *повідомлення*, то передусім припускаємо, що воно має щось *повідомити*, а не, скажімо, відволікти чи обманути. Перш ніж перейти до якісної оцінки сказаного, люди повинні зрозуміти, що саме було сказано.

Через це багато разів повторене слово чи фраза легітимізує сама себе. У мові є лише те, що туди приносять мовці, тому слова з достатньою видимістю будуть триматися в обігу самостійно. Навіть якщо поняття чи фраза не матиме жодного змісту. Саме так працює ідея «братніх народів» у сьогоднішній час. Ця фраза не передбачає дальших пояснень суті братерства. Вона завжди слугує самоцінним виправданням «історичного права» Росії на Україну. Росія з 2014-го виправдовувала свою війну проти України тим, що український народ «братній» російському.

Ми знаємо значення слова «брат» — єдинокровний родич. Тож на інтуїтивне розуміння того, що таке «братні народи», це значення вплине. Фраза вказує на близький ступінь спорідненості між двома народами, та й усе. Але якщо глянути на контексти її практичного використання, то доведеться визнати, що поняття братерства є допустовою базою для збройного вторгнення й геноциду. Навіть коли ми вважаємо агресію Росії неприпустимою, навіть коли намагаємось заперечити втілену в війні думку про «братерство», залишається спокуса додатково легітимізувати цей термін, повернувши його до «істинного», «нейтрального» значення. Ми схильні вважати, що зі словами все гаразд і вони позначають справжні речі — це Росія, а то й особисто Путін спотворили значення. Замість припустити фатальну некоректність самого поняття, починаємо шукати відповідальних за такий некоректний слововжиток.

Звідси, скажімо, численні порівняння Росії та України з Каїном і Авелем. Хоч вони висловлюють абсолютно коректний антинасильницький сентимент, викриваючи лицемірність російської аргументації, та саме цим додатково укріплюють асоціацію між Росією й нейтральною формою твердження — прямою ідеєю братерства України й Росії, «мирного співжиття», не обтяженого війною і геноцидом. Попри те, що саме

поняття про «братні народи» походить саме з Росії і є приблизно ровесником її геноцидальних політик щодо України.

Нейтральне трактування малює ту саму картинку, що й утопічна російська пропаганда «братерства народів». Викриваючи російське лицемірство у використанні політичних формулювань для виправдання воєнних злочинів (тобто: небратерська поведінка щодо «братнього» народу), ризикуємо своєю риторикою додатково закріпити використання самих формулювань та ідей, що лежать в основі цього геноциду.

Одні з перших слів, які ми опановуємо, потрібні нам для розрізнення свого і чужого. Член сім'ї проти людини, котру бачимо вперше, власна річ проти тієї, що належить іншому. Те, на що ми маємо право, проти того, на що права не маємо.

Російський імперіалізм ґрунтується на пропозиції широкого залучення. Це добре видно з того, як Росія позиціонує себе відкритою для світу (і як використовує, скажімо, [Жерара Депардье](#) чи [Стівена Сіґала](#) для конструювання цього космополітичного образу). Пропонована соціальна угода дуже проста: ти можеш стати «російським» (русским), якщо захочеш. У цьому контексті в самій Росії часто наводять приклад США як «країни мігрантів» для заклику безремствено інтегруватися в російську колективну ідентичність.

Проблеми починаються там, де хтось обирає *не* інтегруватися. Відмова від асиміляції, ствердження «я не належу до цієї спільноти», хоч нейтральне по суті, в дискурсі зберігається як негативне. Росія наполягає на своєму праві вважати всіх, кого їй завгодно, *природною* частиною Росії без огляду на політичну реальність, міжнародні угоди чи самовизначення.

Суховій і словеса

Проблема вживання фрази «на Україні» в російській мові може здаватись абсурдною, якщо дивитись на її поверхню. Отже, «на Украине» визначає Україну як об'єкт Росії, провінцію, що належить загальній географії. «В Украине» відштовхується саме від розділення «свій/чужий» і визначає Україну як особний простір поза простором «російського». Але також це просто слова, як часто кажуть у цій дискусії. І найпоширеніше пояснення тут цілком передбачуване: такий слововжиток склався історично (це неправда, ще на початку ХХ століття існували обидва варіанти, як і в українській), це просто правила російської мови, це просто те, яка російська мова є. Просто підпорядкованість України Росії — настільки фундаментальний факт, що мова це відображає і не може не відображати, завжди хочеться додати в цьому випадку. Мова тут є лише дзеркалом практики: ми ставимось до України як до своєї провінції та називаємо її своєю провінцією, бо саме так ми її насправді й сприймаємо.

Варто зазначити, що російський імперіалізм надзвичайно відрізняється від того, до якого звикла західна публіка. Росія розширювалася вздовж власних кордонів і не гналася за заморськими колоніями (якщо не рахувати Аляску), а в колоніальній політиці гналась не за сегрегацією «вищих» і «нижчих» людей, а за чужим європейському колоніалізму (окрім, частково, французького) поняттям «обрусения». Ідея була в тому, щоб носії інших ідентичностей самі починали вважати себе росіянами і, втрачаючи власну ідентичність, вливалися в російське суспільство.

Це ж ускладнює ідентифікацію Росії з нацизмом. Журналіст [Олександр Михельсон](#) на своїй вже видаленій нині сторінці у фейсбуку міркував про те, що німецький нацизм напірав на генетику, а сучасний рашизм винищує за спосіб мислення. Його думку можна інтерпретувати так — якщо німецькі нацисти чи слідом за ними сучасні білі супрематисти використовують підхід: «Я вважаю тебе Іншим, і тому хочу знищити», Росія цілеспрямовано каже: «Ви вважаєте себе іншими, окремими від нас, і тому вас треба знищити». Російський імперіалізм транслюється через ілюзію інклюзивності — стати росіянином може кожен, і якщо ти не обираєш стати росіянином добровільно, можливо, ти зробиш це зі страху за своє життя.

Сучасна Росія, визначаючи своє місце у світі, досі оперує успадкованою з Другої світової опозицією «наші/їхні». Цей наратив після [Фултонівської промови](#) змістився з нацистів на колективний Захід, тоді НАТО, перетривав усю холодну війну, а після розвалу СРСР так і залишився частиною російської політики.

Перемога у Другій світовій означала, що СРСР (котрий офіційно вступив у війну 17 вересня 1939 року на боці Німеччини), отримав можливість «призначати нацистів». Сам СРСР, звісно, не міг бути визнаний союзником Райху (1939–1941), цю сторінку історії замовчують і в сучасній Росії. Та оскільки СРСР і РФ як наступниця є державами, що перемогли нацизм, оскільки нацизм є мітичним архиворогом Росії, то нацистами мають бути всі, з ким Росія обирає воювати. Важливі не формальні ознаки, а лише слововжиток російських політиків. Якщо Росія з кимось воює, то вона воює з нацистами, оскільки війна з нацистами — це те, що робить Росія. Ця логіка працює приблизно так.

Виправлення імен

Росія ніколи не воює з державами. Війна з державою — річ надто офіційна, сам факт її визнає і легітимізує існування держави та її апарату. Тому це «інтернаціоналістичний обов'язок» (Афганістан), «війна з терористами» (Ічкерія), «спеціальна воєнна операція» (Україна). І воюють, відповідно, з «бандами моджахедів», «чеченськими терористами» і «київсько-бандерівською хунтою».

Узагалі, найпершим рівнем російської агресії стає відмова жертві в суб'єктності. Звісно, йдеться про загальну «нездатність» держави до суверенітету. Це і розповіді про «руку заходу», і політичний тероризм, результати якого подають як вроджену ваду жертви, але найперший рівень — це відмова жертві в самоназві. І тут не лише про зневажливе «хохли» на позначення українців чи принизливе «чурки» на позначення людей із Середньої Азії. Протилежна сторона, навіть коли вона представлена державою, зводиться до одного-єдиного лідера, котрий «зрадив» Росію чи «підбив» народ на повстання. Держава не має суверенної волі. Індивід не має особистої волі. Держави не існує, а окремих індивідів насправді не проти стати частиною Росії. Проблема нібито завжди в єдиній людині з «ворожого» боку, антипатія чи ворожість до Росії завжди криється в конкретній особі, що «заважає» простим людям усвідомити себе росіянами. Росія, держава, котра ніколи не існувала без вождизму, понад усе використовує ідею вождизму для дискредитації демократій.

Утім, цій традиції багато століть. Українці, котрі в різні способи намагалися здобути автономію чи незалежність після російської окупації внаслідок [Полтавської битви](#), були

«мазепинцями». Українці, котрі воювали за незалежність у першій половині двадцятого століття, стали «петлюрівцями». Українці, котрі борються за свою державу від Другої світової і донині, називаються «бандерівцями». Ці поняття ігнорують ідеологію, ігнорують проблематику боротьби за незалежність і взагалі будь-які політичні контексти. Вони лише призначають одну людину, нібито відповідальну за конфлікт із Росією, а всі інші просто «пішли за нею».

Міф про «бандерівців» дуже добре ліг у загальний російський наратив про «перемогу над нацизмом». Спектр політичних поглядів серед самих українських повстанців (а далеко не всі з них були націоналістами, зрештою) Росію не цікавить, і вона буде тільки рада, якщо він не зацікавить і нікого за межами Росії. Оскільки українські повстанці воювали з Росією під час Другої світової (паралельно воюючи також із Німеччиною), українські повстанці є нацистами. Оскільки, пам'ятаємо, нацизм — це те, з чим воює Росія. Оскільки Степан Бандера був знаковою і достатньо контроверсійною політичною фігурою (хоч не мав жодного стосунку до повстанської армії), то всі українці, котрі воювали проти Росії від Другої світової і далі, — автоматично бандерівці. Уже на цей штучний мовний конструкт Росія надіватиме ті декорації, які промовлятимуть до попереднього досвіду європейської публіки. Місця для дискусії чи аргументів часто не залишається, тому що саме повідомлення достатньо просте і повторюється достатньо часто, щоб його не хотілося брати під сумнів. Новий термін на заміну «бандерівцям» в ході цієї українсько-російської війни так і не з'явився, і я припускаю дві причини. По-перше, Європа продовжувала жити в постнацистському наративі, не було сенсу придумувати заміну ідеї, вже конотованій із вселенським злом. По-друге, велика кількість інформації в реальному часі завадила ефективно створити контрнратив, у якому Україна — агресорка чи злочинниця. Оскільки ширму «справедливої війни» створити не вийшло, Росія продовжила використовувати термін, пов'язаний із набагато менш відомою широкій публіці частиною історії.

І так, нацистська Німеччина, як і Японія Хірохіто, використовували мову зі схожою метою. Повеєнні розслідування виявилися складними, зокрема, через бюрократичну, «внутрішню» мову, яка маскує злочини. Не фізичне знищення, а «остаточне вирішення єврейського питання». Не піддослідні в таборі смерті, а «колоди в Загоні 731». Не геноцид через створення штучного голоду, а «неврожай і хлібозаготівлі».

Знаряддя мови

Російський лексикон дегуманізує. Всі ми люди, всі ми не без упереджень, і всі ми чудово розуміємо, що лексична дегуманізація — перший крок очуднення, перший крок до створення радикального іншого, який не викличе в тебе емпатії, бо скоро стане лише мовним штампом, а не живою людиною, народом чи державою. Того, хто не називається людиною, легше знищувати. Ми бачили, як це відбувається в Бучі, Ірпені, Бородянці, Ізюмі, Маріуполі, Херсоні та сотнях інших міст і сіл.

От лише з погляду Росії це не росіяни вбивали українців. Це «борці з нацизмом ліквідували бандерівців і злочинців», або й просто — «хохлів і малоросів». Мова має значення, тому що вона пояснює нам наш світ. Російський світ стоїть на мові двозначностей. На мові, в якій слова мають одне значення для іноземної публіки, котра має не втручатись у «внутрішні справи іншої держави» (так росіяни люблять називати

геноцид, поки його здійснюють). І суттєво інше значення, зокрема емоційне, ці слова мають для внутрішнього користувача. Для тих, хто народився і виріс у системі, що культивувала ненависть до кожного сусіда і готовність вбивати його за наказом. І поки не закінчилась війна, поки не проведено її ревізію, поки не покарано винних, а головне — поки не зламано до решти російський імперіалізм, котрий породжує цю мову, російськомовний дискурс не може бути нейтральним. Сучасна російська мова є стороною цього конфлікту.